

לרובד המקראי הלא מאוחר, ולימים הומרה בצורה תְּקַנָּה משורש תק"ן (שהגיע מהארמית), שהוא פועל מוכר יותר מהפועל תִּכַּן. הלוא השורש תק"ן המצוי בלשון המקרא המאוחרת (מצוי רק בספר קהלת בבניין קל ובבניין פיעל) נעשה נפוץ מאוד בלשון חז"ל! אך אין הצעתי יוצאת מגדר השערה, שכן גם השערה סבירה אינה יוצאת מגדר השערה.

18. מכל מקום ברור שאין להניח שנוסח אחד החליף את רעהו בשל זהות בהגיית המילים תִּכַּנָּה, תְּקַנָּה. גם בארץ ישראל וגם בבבל של ימי האמוראים,³⁹ עת נתחברה או הועלתה לראשונה על הכתב הפסקה שלנו, העיצורים כ"ף וקו"ף היו בדלים בהגייתם: כ = [k], ק = [q]. ואין מקום להניח שבאותם הימים ניטשטשה הנחציות של העיצור קו"ף.

חילופי נוסח אחרים

19. הנוסח "סידורי נסכיה" קיים ברוב הנוסחאות ככולן, וזולתי קטע גניזה אחד (קיימ' א) שגרס "סידור נסכיה". נראה לי שהגרסה בצורת הרבים "סידורי" היא הגרסה המקורית, שכן כל מה שנאמר על השבת בקטע מנוסח בלשון הרבים: קרבנותיה, פירושיה, מענגיה, טועמיה, האוהבי דבריה, נצטוו. במקבץ הזה משתלבת יפה הגרסה בעניין הנסכים – סידורי נסכיה.⁴⁰

20. לעומת השם חיים שבו פותחת המילה באות ח"ת שברוב הנוסחאות מצאנו בקטע גניזה אחד את הצירוף "עץ חיים". מן ברור שזה נוסח שנשתל בידי אחד המתפללים או בידי אחד החזנים ולא יצא מתחת ידי מחבר הפסקה. מחברה סבור שטועמי השבת זוכים בחיים, ומקלקל הנוסח סבור שטועמי השבת זוכים בתורה שנקראה עץ חיים. מוסר הנוסח הזה שהמיר את ה"חיים" ב"עץ חיים" הביע רעיון נפלא, אך קלקל את רצף הא"ב. ואין הדברים מצריכים כל תוספת.

21. ראינו לעיל שלנוסח זכו, שמצוי בקטע גניזה אחד (קיימ' א) ובכ"י אנטונין 135 והוא הנוסח המהלך בדורותינו בכל המנהגים, יש שתי גרסות חלופיות בעדים

39 זה הזמן המשוער שהוצע במאגרים של המילון ההיסטורי ללשון העברית של האקדמיה ללשון.

40 מובן שאין להקשות מהשמות שבת וגִּדְלָה שבאו ביחיד. שבת היא הנושא המרכזי בפסקה וכל הכינויים החבורים לגוף הנסחרת (קרבנותיה, פירושיה, נסכיה, מענגיה, דבריה, עליה [פעליה]) מוסבים אליה. וגִּדְלָה היא שם מופשט שאינו מתרבה.

קדמונים – שלושה קטעי גניזה, סדר רע"ג וסידור רס"ג. לכל אחת מהן יש שתי חלופות משנה. (א) 1: זכור למו (אוק' א, קיימ' ב), (א) 2: זכר למו (סדר רע"ג); (ב) 1: זבדמו (קיימ' ב לפני התיקון), (ב) 2: זבדימו (קיימ' ב לאחר התיקון וכן הוא בסידור רס"ג). כולן פותחות באות זי"ן כמתבקש בסדר המילים בפסקה.

22. גרסה א מעמידה שתי תיבות במקום אחת – זכור למו או זכר למו – לעומת כל מילי הפסקה שבהן כל אות באל"ף בי"ת מיוצגת במילה אחת ויחידה. אולי אפשר לומר שבעל הנוסח זכור למו מניח ששתי המילים האלה נהגות כתיבה אחת, שכן המילית ל' בכינוי הרבים – לְמוֹ עומדת כמילית אינקליטית (מסומכת לאחר), והיא כעין מילה דבוקה לקודמתה. על כן לכאורה אין בנוסח הזה כדי לפגוע בתבנית הכללית של הפסקה המציעה בכל אות מאותיות הא"ב מילה אחת בלבד. ואולם יש קושי אחר בגרסה זכור למו שבה הפועל בא בצורת הציווי, שהרי אין בפסקה הזאת בקשות מהאל לעתיד אלא קביעות ואמירות בלשון עבר, ועל כן הגרסה זכו טובה מהגרסה "זכור למו". ואם יקשה המקשה מהצורה יִנְחֵלוּ (מענגיה לעולם כבוד יִנְחֵלוּ) – כאן יש הליכה בעקבות לשון הפסוק המשתלב יפה בסדר תשר"ק. יתרה מזאת אין הפועל יִנְחֵלוּ מדבר על העתיד לבוא; זה שימוש מקראי של צורת "עתיד" (יפעל) המכוונת להביע זמן עבר או הווה – הביטוי "כבוד ינחלו" אומר שמענגי השבת 'נוחלים כבוד'. אם הפועל בחלופת המשנה שלה זכר למו הוא פועל בעבר (זָכַר) ולא בציווי (זָכֹר), מוסר בזה הקושי של זמנו של הפועל ונותר רק הקושי הפחות חמור של שתי מילים במקום אחת.

23. כאמור, גרסת קטע הגניזה קיימ' א – זבדנימו – נתונות בה שתי קריאות: (א) הקריאה שלפני התיקון – זבדמו. כתיב זה מכוון לקריאה זְבִדְמוֹ – צורת עבר של בניין קל, שנצטרפו בה שני קווים אופייניים ללשון התפילה – א. שימוש בפועל מקראי נדיר – יחידאי במקרא – "זְבִדְנִי אֱלֹהִים אֹתִי זָבַד טוֹב" (בר' ל 20). ב. שימוש בכינוי הנדיר האופייני ללשון השירה המקראית הקדומה (ומצוי גם בשירה המאוחרת) – מוֹ, כגון עֲנֵקְתָּמוֹ (תה' עג 6), הִדִּיחָמוֹ (שם ה 11). (ב) הקריאה זבדימו, המצויה בקטע קיימ' ב לאחר התיקון ובסידור רס"ג. כתיב זה מכוון לקריאה זְבִדְיָמוֹ – צורת ציווי של זָבַד. בעקבות מה שאמרנו על הגרסה זָכֹר לְמוֹ, ברור שהגרסה שלפני התיקון בקיימ' ב (זְבִדְמוֹ) נראית מכוונת יותר, שכן היא נוקטת לשון עבר. לעומת זאת הגרסה זבדימו הנוקטת לשון ציווי יש בה בקשה לעתיד.⁴¹

41 עזרא פליישר הזכיר רק את הנוסח "חיים זבדימו" וציין ש"לפי חוק הקריאה הקשה יש לשער ...

24. לאור כל מה שנאמר עד כה ברור ששתי הגרסות זכו, זבדמו המדברות על מה שניתן בשבת נראות מהימנות יותר מהגרסות המדברות על הבקשות לעתיד, זכור למו, זבדמו. האם מותרים אנו לומר שמתחת ידי מחבר הפסקה יצאה הגרסה זבדמו הנראית פיוטית יותר ומשגבת את הלשון, אך ברבות הימים הומר הפועל הנדיר זבד בפועל רגיל יותר זכה?

25. ראינו שהנוסח "האוהבי" (דבריה) מקוים בשני קטעי גניזה (אוק' א ואוק' ב), בכ"י אנטונין 135, בשלושה עדים של סידור רס"ג ובעד אחד של סדר רע"ג, ונתקיים בנוסח איטליה.⁴² וכן מובא גם בסידור "בית יעקב", וכך הוא ברוב סידורי הספרדים בני עדות המזרח עד היום.⁴³ ברור שהגרסה אוהבי (קטע הגניזה קיימ' א) היא שיבוש, שכן הוא עוקר מהקטע הכתוב בסדר תשר"ק את המילה הפותחת באות ה"א.⁴⁴ הנוסח האוהבים, המהלך בדור הזה בסידורים נוסח אשכנז והוכנס בידיים לסידורים של יוצאי צפון אפריקה ולסידורים של בני עדות המזרח,⁴⁵ הוא נוסח שדחה צורה נדירה ומבנה תחבירי נדיר מפני צורה רגילה ומבנה תחבירי רגיל.⁴⁶

26. מעניינת גרסת קטע הגניזה קיימ' ב במילים הפותחות באותיות ה"א דל"ת – הוגי דתך. מי ששילב את הפועל הוגי במקום האוהבי עשה שתיים: א. סילק את הצורה הדקדוקית החריגה. ב. הביא לכאן את ההוגים בתורה על פי הנאמר ליהושע "לא ימוש ספר התורה הזה מפך והגית בו יומם ולילה" (יהו' א 8), והושרש בברכת "אהבת עולם" של ערבית "כי הם חיינו ואורך ימינו ובהם נגהה יומם ולילה". והתורה הלוא נתכנתה דת בתורה עצמה – "אש דת (כתיב: אשדת) למו" (דב' לג 2) כהבנת

[שהוא] עיקר" (פליישר, לנוסח העמידה, עמ' 53 בהערה 89). אשר לצורות מן השירה המקראית שנמצאו כאן – למו, זבדמו / זבדמו – יוער כי השימוש בכינוי מו נדיר מאוד בתפילות הקבע. דוגמה ידועה היא "ותלמדמו חקי חיים" בברכת "אהבת עולם" של שחרית בנוסח של הספרדים ובני עדות המזרח; בנוסח אשכנז – ותלמדמו.

42 ראה סידור מילאנו, עמ' 224 ומחזור איטליאני, דף מו עמ' א.

43 כך קבע אל נכון אריאל שוה (שוה, מתקני התפילות, עמ' 193), ואכן זה הנוסח שהובא אצל המהדיר הדייקן, רבי מאיר אלעזר עטיה, סידור אבותינו, עמ' 516.

44 אינני סבור שהשמטת ה"א משקפת תופעת הגייה, השמטת ה' הידיעה לפני מילה הפותחת בעיצור גרוני כמו במגילות קומראן, בכתובת רחוב ובכתבי יד של ספרות חז"ל (ראה בר-אשר, איטליה, §§ 11–12 בעמ' 103–104 והספרות המצוטטת בהערה 43). בפסקה הזאת ה"א מתבקשת בסדר הא"ב ואין סיבה להשמיטה.

45 על הדבר הזה העמיד אריאל שוה בבירורו המצוין (שוה, מתקני התפילות, עמ' 191–194).

46 וראה להלן § 31.